

I

DESCARTES'IN SÖYLENCESİ

1. RESMİ ÖĞRETİ

Zihinlerin doğası ve yeri ile ilgili, salt teorisyenler arasında değil, sıradan insanlar arasında da son derecede yaygın ve bu nedenle resmi öğreti olarak betimlenmesi uygun bir kuram vardır. Küçük bir azınlık dışında, pek çok filozof, psikolojist ve dindar öğretmen, öğretinin önemli kuramsal güçlükler içerdiğini görmelerine karşın, temel ilkeler bakımından öğretinin yapısında kökten düzeltmelere gidilmeksizin, bu güçlüklerin üstesinden gelinebileceğini varsaymışlardır. Burada, öğretinin temel ilkelerinin dayanaksız olduğu ve onlar hakkında hiçbir spekülasyona başvurmadığımız zaman, zihinler hakkında düşündüğümüz şeyle çok yakından bağlantılı olan bir beden gerçeği ile çatışma halinde bulunduğu kanıtlanmaya çalışılacaktır.

Büyük ölçüde Descartes'ten gelen resmi öğreti şöyle bir şeydir; doğuştan zekâ geriliği olanların ve bebeklerin oluşturduğu kuşkulu istisnalar bir tarafa bırakılırsa, her insanın hem bir bedeni, hem de bir zihni vardır. Bazıları şöyle söylemeyi tercih edebilir; her insan hem bir beden hem de bir zihindir. Bir insanın bedeni ve zihni birlikte iş görür, ama bedenin ölümün-

den sonra da insanın zihin var olmaya ve etkinlikte bulunmaya devam edebilir.

İnsan bedenleri uzayda yer alır ve uzaydaki tüm diğer bedenleri de yöneten mekanik yasalara tabidirler. Bedensel süreçler ve durumlar dış gözlemciler tarafından incelenebilir. Öyle ki bir insanın bedensel yaşamı, hayvanların, sürüngenlerin yaşamı gibi ve hatta ağaçların, kristallerin ve gezegenlerin varoluş süreçleri gibi çok doğal ve sıradan bir olaydır.

Buna karşılık zihinler uzayda yer almazlar. Onların etkinlikleri mekanik yasaların konusu değildir. Bir zihnin çalışmaları diğer gözlemciler tarafından gözlemlenemez; onun kariyeri özeldir. Sadece ben kendi zihnimin süreçlerine ve durumlarına doğrudan dikkat eder ve karışabilirim. Bundan dolayı bir kişi birbirine paralel iki tarih boyunca yaşar; birisi bedeninde ve bedenine olanların tarihi, ötekisi de zihinde ve zihnine olanların tarihi. Birincisi genel, ikincisi özel tarihtir. Birinci tarihteki olaylar fizik doğada yer alan olaylardır. İkinci tarihteki olaylar ise zihinsel dünyada yer alan olaylardır.

Bir kişinin kendi özel tarihinin süreçlerinin tümünü mü yoksa ya da sadece bir bölümünü mü doğrudan gözleyip gözleyemediği konusu tartışmalıdır. Ama resmi öğretilere göre, birey, bu süreçlerin hiç olmazsa bir bölümünün doğrudan doğruya ve yadsınamaz bir şekilde farkındadır. O, bilinç, öz-bilinç ve içebakış yoluyla, zihninin şu andaki durum ve etkinliklerinden doğrudan doğruya ve aracısız olarak haberdar olmaktadır. O, fiziksel dünyada birbirini izleyen ve birlikte yer alan olaylar hakkında az ya da çok bazı belirsizliklere sahip olabilir ama zihninde şu anda yer alan olayların en küçük bir parçasıyla ilgili olarak bile herhangi bir belirsizliğe sahip değildir.

Onun bu, iki yaşam ve iki dünyaya bölünüşünü, bedeni de dâhil olmak üzere fiziksel dünyaya ait olan şeylerin ve olayların dışsal olduğunu, zihninin çalışmalarının ise içsel olduğunu söyleyerek ifade etmek bir alışkanlık olmuştur. Bu dışsal ve içsel arasındaki karşıtlık, kuşkusuz bir benzetme olarak görül-

melidir. Çünkü uzayda yer almayan zihinler uzaysal olarak içeride bulunan herhangi bir şey biçiminde betimlenemezler ve onların içinde de uzaysal olarak herhangi bir şeyin yer aldığı tarzında düşünülemezler. Ama bu iyi niyetten saparak şu soruyu sormak doğaldır: Bir insanın derisinin dışında, metrelerce, kilometrelerce uzaklıktaki fiziksel etkenler ya da uyarıcılar nasıl oluyor da kafatasımızın içinde zihinsel oluşumlara neden olabiliyorlar? Ya da nasıl oluyor da kafamızın içinde gerçekleşen kararlar, bizim kol ve bacaklarımızın devinimlerine yol açabilmektedir?

Bu “içsel” ve “dışsal” anlatımlarını mecazi anlatımlar olarak kabul etsek bile, yine de, bir insanın zihninin ve bedeninin birbirini nasıl etkilediği konusu kuramsal güçlüklerle dolu, ürkütücü bir konudur. Zihnin istediği şeyi, bacaklar, kollar ve dil uygulamaktadır; kulağı ya da dili etkileyen şeyin, zihnin algıladığı şeyle ilgisi vardır. Yüzü ekşitmeler ya da gülümsemeler zihin durumlarını ele vermektedir ve bedeni cezalandırmalar ise öyle umut edilir ki, ahlaksal bir gelişmeye yol açmaktadır. Ama özel tarihin olayları ile genel tarihin olayları arasındaki olgusal etkileşimler gizemli kalmaya devam etmektedir; çünkü tanın gereği bir seride yer alan olaylar ötekine de ait olamamaktadır. Bu etkileşim ne sadece bireyin içsel yaşamının otobiyografisini teşkil eden olaylar arasında gösterilebilir, ne de salt gözlemlenebilen dışsal davranışların biyografisi içinde rapor edilebilir. Bu etkileşimler ne salt içebakışla gözlemlenebilir, ne de laboratuvar deneyimleri ile araştırılabilir. Bu etkileşim öyle bir kuramsal güçlük içermektedir ki, durmadan fizyolojisten psikolojiste, psikolojistten fizyolojiste atılan bir top oyununa benzemektedir.

İnsan bireyinin iki yaşantıya bölündüğü ile ilgili, bu kısmen metaforik saptamanın altında görünüşte çok daha derin bir felsefi varsayım bulunmaktadır: Buna göre evrende iki çeşit varlık ya da durum yer almaktadır; varolan ya da olgulaşan bir şey, fiziksel varlık durumunda ya da zihinsel varlık durumun-

da olabilir. Tıpkı bir madalyonun iki yüzü gibi. Tıpkı ya baş olma ya da kuyruk olma gibi. Ya da canlı varlıkların ya erkek ya da dişi olmaları gibi. Buna göre bir kısım varoluş fiziksel varoluştur, bir kısım varoluş zihinsel varoluştur. Fiziksel varlığa sahip olan bir şeyin uzayda ve zamanda var olması zorunlu bir özelliktir; zihinsel varlığa sahip olan bir şeyin ise, zamanda var olması ama uzayda var olmaması zorunlu bir özelliktir. Fiziksel varlığa sahip olan şey maddeden oluşmuştur ya da madde- nin bir işlevidir; zihinsel varlığa sahip olan bir şey ise, bilinç- ten ibarettir ya da bilincin bir işlevidir.

Böylece zihin ve madde arasında kutuplaşmış bir karşıtlık vardır. Bu karşıtlık sık sık şu şekilde dile getirilir: Maddesel nesnelere “uzay” olarak bilinen ortak duyuya açık bir alanda yer alırlar. Uzayın bir parçasında bulunan bir beden, uzayın başka bir parçasında yer alan bir bedenle ve bu bedene etki eden olaylarla mekanik olarak ilişkilidir. Ama zihinsel olaylar, ‘zihinler’ diye adlandırılan, birbirinden koparılmış alanlarda var olurlar. Bu yüzden aralarında belki telepati olabilir, ama bir zihinde olan biten şeyle, bir diğer zihinde olan biten şey arasında doğrudan bir “nedensel bağ” bulunamaz. Salt, fiziksel dünya aracılığıyla bir insanın zihni, bir diğer insanın zihninde bir farklılık yaratabilir. Her birimizin zihni kendi alanında ve kendi içkin yaşamında, hayaletimsi bir Robinson Crusoe yaşamı sürmektedir. İnsanlar öteki insanların vücudunu görebilir, işitebilir ve sarsabilir, ama insanlar öteki insanların zihinlerinin çalışmalarına karşı, umarsız bir şekilde, sağır ve etkisizdirler.

Bir zihnin çalışmalarından ne tür bir bilgi elde edilebilir? Bir kez, resmi öğretiyeye göre bir birey kendi zihninin çalışmalarının imgesel denebilecek türden, doğrudan, aracısız bilgisine sahiptir. Zihinsel durumlar ve süreçler, (normal olarak) bilinç durumları ve süreçleridir ve onları aydınlatan bilinç, onların illüzyonlar olmadığını hiçbir kuşkuya açık kapı bırakmaksızın ortaya koyar. Bir bireyin şu andaki düşünceleri, duyguları ve istekleri, onun algılamaları, anımsamaları ve imgelemeleri, iç-

yapısı bakımından 'fosforludur'; onların varlığı ve doğası, kaçınılmaz olarak bunların sahibi için aldatıcı değildir. İçsel yaşam, onun içinde akıp giden şeylerin farkında olunamayacağını öne sürmenin anlamsız olacağı türden bir bilinç ırmağıdır.

Ancak son zamanlarda Freud tarafından öne sürülen görüş, bu ırmağa bağlı, sahibinden kaçıp gizlenen çok ince kanalların varlığını gösterir gibidir. İnsanlar varoluşunu şiddetle yadsıdıkları uyarımlar tarafından harekete geçirebilmektedirler; düşüncelerinin bazıları açık seçik farkında oldukları düşüncelerden ayrılır; gerçekleştirmeyi istediklerini sandıkları düşüncelerin bazıları da gerçekte istemedikleri düşüncelerdir. Onlar bu durumda düpedüz, kendi kendilerinin ikiyüzlülüğü tarafından aldatılmaktadır ve resmi öğretinin patentine sahip olduğu, kendi zihinsel yaşamlarının olguları üzerine bilgi sahibi olmaları başarısından bu şekilde alıkonmuş olmaktadırlar. Ancak resmi öğretinin yandaşları, normal koşullar içindeki bir kişinin, kendi zihninin şu andaki durum ve çalışmalarını, doğrudan doğruya olduğu gibi (aşlma uygun olarak) kavraması gerektiğini iddia etme eğilimindedirler.

Bilinçliliğin şu andaki bu yasal verilerinin anında yakalanabilir olmasının da ötesinde, bir bireyin zaman zaman özel çeşitten bir algı türünü gerçekleştirebileceği de genellikle kabul edilir; bu algı türünün adı içsel algı ya da içebakış'tır. Birey şu anda, zihninde neler olup bittiğine (optik-olmayan anlamda) bir "bakış" atabilir. O sadece görme duyusuyla bir çiçeği görüp incelemeyebilir, ya da işitme duyusuyla bir şarkının notalarını dinleyip birbirinden ayırt etmez, ama aynı zamanda, zihinsel ve içebakışsal olarak, herhangi bir duyu organına başvurmaksızın, içsel yaşamının akıp giden süreçlerini de izleyebilir. Bu kendi kendini-gözlemlemenin aynı zamanda yanılgıdan, bulanıklıktan ve kuşkudan da arınmış olduğu genellikle kabul edilir; bir zihnin onun kendi zihinsel olgularıyla ilgili raporları, fiziksel dünyanın olguları ile ilgili olarak ortaya koyduğu raporlarla karşılaştırıldığında, en üst düzeyden bir kesinliğe sahip-

tir; duyu-algıları hatalı ve bulanık olabilir ama bilinçlilik ve içebakış hatalı olamaz.

Öte yandan bir kişi, bir başka kişinin içsel yaşamının olaylarına herhangi türden doğrudan bir giriş yapamaz. O, öteki kişinin gözlemlenebilen bedensel davranışlarından, onun zihinsel durumları ile ilgili kendi zihinsel durum ve davranışları ile benzeştirerek, sorunsal çıkarımlar ortaya koymaktan daha iyisini yapamaz. Bir zihnin çalışmalarına doğrudan giriş, o zihnin kendisi için bir ayrıcalıktır; böyle bir ayrıcalıklı girişin olmadığı yerde bir zihnin çalışmaları herhangi birisi için kaçınılmaz olarak gizli kalır. Çünkü bedensel devinimler birbirine benziyor ise, bunlarla birlikte giden zihinsel çalışmalar da, aynı şekilde birbirine benzer olmalıdır, şeklindeki varsayımsal çıkarımlar gözlemlerle doğrulanma olanağından uzak kalmaktadır. Bundan dolayı resmi öğretiden yana olan bir kişinin, öğretilere göre kabul edilen öncüllerden çıkan bir sonuca karşı durması gerçekten çok zor görünmektedir. Kendisinininkinden başka zihinlerin var olduğuna inanmak için hiç de iyi bir nedeni yoktur. Öteki insan bedenlerinin, kendisinininkine benzemeyen zihinlere koşulmuş olarak var olduğuna inanmayı tercih etse bile, onların bireysel karakterlerini, onların maruz kaldığı ya da yaptığı şeyleri keşfedebileceğini iddia etmeye hakkı olmayacaktır. Mutlak yalnızlık, ruhun kaçınılmaz kaderi olarak görünmektedir. Bu durumda sadece bedenler birbiriyle buluşabilir.

Bu genel şemanın zorunlu bir sonucu olarak, zihinsel güçler ve işlemlerle ilgili, bizim günlük kavramlarımızı oluşturmanın özel bir yolu, ister istemez belirlenmiş görünmektedir. Günlük yaşamda insanların zekâlarını, karakterlerini, üst düzeyden performanslarını betimlemek için kullandığımız fiiller, isimler ve sıfatlar onların gizli tarihlerindeki özel süreçlere işaret eden şeyler olarak oluşmuş olmalıdırlar. Bir kişi, bir şey bilen, inanan, umut eden, bir şey tahmin eden, endişelenen, niyet eden, bir şeyi yapmaktan kaçınan, bir şeyi tasarımılayan, memnun olan, gibi ifadelerle betimlendiği zaman, bu fiillerin,

onun gizli bilinç ırmağındaki özel değişimlerin ortaya çıkışına işaret ettikleri kabul edilmektedir. Salt doğrudan farkında olma ya da içebakış yoluyla bu ırmağa onun kendi ayrıcalıklı girişi, bu zihinsel davranış kavramlarının doğru ya da doğru olmayan bir şekilde uygulandıklarına otantik bir tanıklık sağlayabilir. Öğretmen, eleştirmen, biyografi yazarı ya da arkadaş olarak yukarıdan bakan birisi, yaptığı değerlendirmelerin herhangi bir gerçeklik izi taşıdığı konusunda kendisine asla garanti veremez. Çünkü aslında bu tür yorumları nasıl yaptığımızı çok iyi bildiğimiz, onları genel bir doğruluk inancıyla oluşturduğumuz ve onları yanlış ya da bulanık gördüğümüzde düzeltmeye çalıştığımız için, filozoflar zihinlerin doğası ve yeri ile ilgili kendi öğretilerini oluşturmayı gerekli görmüşlerdir. Zihinsel davranış kavramlarını düzenli ve etkili bir biçimde kullandıklarına inandıkları için de onların mantıksal coğrafyasını tam olarak belirlediklerini öngörmüşlerdir. Ancak, resmi öğretilerde öne sürülen mantıksal coğrafya, bizim öteki insanların zihinlerini betimlememiz ya da yorumlamamız için bu zihinsel-davranış kavramlarını etkili olarak kullanmamıza uygun görünmemektedir.

2. RESMİ ÖĞRETİNİN SAÇMALIĞI

Özet olarak resmi öğreti böyleydi. Ondaki bilinçli bir iğneleyicilikle sık sık “Makinedeki Hayalet Dogması” olarak söz edeceğim. Onun salt ayrıntılarda değil, temeldeki ilkesi bakımından da, tümüyle yanlış olduğunu kanıtlayabileceğimi umuyorum. O, yalnızca özel yanlışlıkları bir araya getiriyor değildir; kendisi başlı başına özel türden büyük bir yanlışlıktır. Bu öğreti zihinsel yaşamın olgularını gerçekte olmaları gerekenin dışında, bir başka mantıksal tip ya da kategoride (ya da tipler ya da kategoriler dizisinde) yer almış gibi göstermektedir. Bu kuram bundan dolayı salt bir filozofun söylencesidir. Bu söylenceyi yıkmaya çalışırken, büyük bir olasılıkla, insanların zi-

hınsel yaşamlarına ilişkin iyi-bilinen olguları yadsıyor gibi görüleceğim. Ancak benim buradaki temel sorunum –üstelik bu da bir bahane olarak görülecektir ama– zihinsel davranış kavramlarının mantığını düzeltmekten daha fazla bir şey yapmak değildir.

Öncelikle “kategori yanlışlığı” deyimiyle ne demek istediğimi açmam gerekir. Bunu bir dizi örnekle yapacağım.

Oxford ya da Cambridge’i ilk kez ziyaret eden bir yabancıya, sırasıyla, kolejler, kütüphaneler, oyun alanları, müzeler, bilimsel araştırma merkezleri ve yönetim birimleri gösterilir. Bunun üzerine o, “peki ama üniversite nerede?” diye sorar. “Kolej üyelerinin buldukları, yöneticilerin çalıştıkları, bilim insanlarının araştırma yaptıkları yerleri gördüm ama sizin üniversite üyelerinizin buldukları ve çalıştıkları üniversiteyi henüz görebilmiş değilim.” O zaman ona, üniversitenin görmüş bulunduğu, laboratuvar ve kolejlere benzer şekilde, görülmeden kalmış bir başka alt düzeyden kurum olmadığı açıklanır: Üniversite zaten görmüş olduğu şeylerin tümünün düzenleniş şeklinden başka bir şey değildir. Onlar görüldüğü, onların birlikte düzenlenişi anlaşıldığı zaman, üniversite de görülmüş olur. Onu hatası Hıristiyan Kilisesi, Bodleian Kütüphanesi, Ashmolean Müzesi ve Üniversite hakkında aynı şekilde konuşmanın doğru olduğu önyargısından kaynaklanmaktadır ve bu şekilde konuşunca, sanki ‘Üniversite’ de sözü edilen birimlerin içinde yer aldığı sınıfın bir başka üyesi imiş gibi kabul edilmektedir. O hatalı bir şekilde, öteki kurumların ait olduğu kategoriye Üniversiteyi de yerleştirmektedir.

Aynı hata bir tümenin resmigeçidini izleyen bir çocuk tarafından da yapılabilir: Ona şu geçenlerin taburlar, şunların bataryalar, şunların da süvari birlikleri olduğu işaret edilir. Ama o, hâlâ tümen ne zaman geçecek diye sorar. Çünkü o, tümeni de gördüğü ünitelere kısmen benzeyen, kısmen de onlardan ayrılan ama aynen onlar gibi bir ünite olarak düşünmektedir. Ona, tabur batarya ve süvari birliklerinin geçişini izle-

mekle, bir tümenin resmigeçidini de izlemiş olacağı söylenecek, hatası gösterilmiş olur.

Bir başka örnek de şudur: Kriket oyununu ilk kez izleyen bir yabancı top atan, topa vuran oyuncuların, dış meydan oyuncularının, hakemlerin ve skorcuların görevlerinin ne olduğunu öğrenir ama sonunda şöyle konuşur: “Sahada takım ruhunun etkin elemanı diyebileceğimiz hiç kimse yok. Topu atan ve topa vuran, topu toplayan oyuncuları görüyorum ancak görevi, takım ruhunu gerçekleştirmek olan kişiyi göremiyorum.” Bu durumda ona öncelikle, yanlış tipte bir şey aradığı açıklanmalıdır. “Takım ruhu” tüm öteki özel görevleri tanımlayan bir başka kriket işlemi değildir. O, kabaca, gerçekleştirilen özel görevlerin, canlı ve istekli bir şekilde yapılmasıdır. Ancak bir görevi istekle, canlı yapmak iki görev gerçekleştirmek demek değildir. Kuşkusuz takım ruhunu sergilemek, topu atmak ya da yakalamakla aynı şey değildir. Ama top atıcı önce topu atar ve sonra takım ruhunu sergiler ya da dış meydan oyuncusu herhangi bir anda ya topu yakalar ya da takım ruhunu gerçekleştirir şeklinde ifade edilebilecek türden bir üçüncü görev değildir.

Kategori yanlışlıklarının bu özellikleri, dikkat etmemiz gereken beylik bir özelliğe sahiptirler. Bu yanlışlıklar “üniversite”, “tümen” “takım ruhu” kavramlarının nasıl kullanılacağını bilmeyen kişiler tarafından yapılır. Onların sorunu sözlükteki bazı terimleri kullanmaktaki beceriksizliklerinden kaynaklanmaktadır.

Kuramsal olarak ilginç kategori yanlışlıkları, kavramları, en azından aşına oldukları durumlarda uygulama konusunda ustalaşmış kişiler tarafından yapılmaktadır. Ancak soyut düşünmede onlar, bu kavramları ait olmadıkları mantıksal tiplere yerleştirdiklerinden dolayı elbette sorumludurlar. Bu türden yanlışlığın bir örneği şu olabilir: Bir politika öğrencisi, İngiliz, Fransız ve Amerikan anayasaları arasındaki temel farklılıkları öğrenmiştir. Ayrıca Hükümet, Parlamento ve çeşitli Bakanlık-

lar ile Hâkimler Heyeti ve İngiliz Kilisesi arasındaki ayrımları ve bağlantıları öğrenmiştir. Ama ek olarak İngiliz Kilisesi, İçişleri Bakanlığı ve İngiliz Anayasası arasındaki bağlantıları sorduğu zaman, ortaya sıkıcı bir durum çıkmaktadır. Çünkü İngiliz Kilisesi ve İçişleri Bakanlığı somut kuruluşlardır. Buna karşılık “İngiliz Anayasası” aynı anlamda bir başka kuruluş değildir. Böylece Kilise ile İçişleri Bakanlığı arasında onaylanabilen ya da yadsınabilen kuruluşlar arası ilişkiler, İngiliz Anayasası ile bu kuruluşlardan birisi arasında aynı tarzda onaylanamaz ya da yadsınamaz; İngiliz Anayasası, İçişleri Bakanlığı ve İngiliz Kilisesi ile aynı mantıksal kategoride yer alacak bir terim değildir. Kısmen benzer bir şekilde, John Doe, Richard Roe’nun bir akrabası, bir arkadaşı, bir düşmanı ya da ona tümüyle yabancı biri olabilir. Ama bu ilişkilerin hiçbiri, onunla Ortalama Vergi Yükümlüsü arasında olamaz. O, çeşitli tartışmalarda Ortalama Vergi Yükümlüsü hakkında nasıl anlamlı bir şekilde konuşabileceğini bilebilir. Ancak caddede Richard Roe ile karşılaştığı şekilde, niçin onunla da karşılaşamayacağı söylendiğinde kendisi oldukça şaşkınlığa düşmektedir.

Burada ana konumuz bakımından şuna dikkat etmek uygun olur: Politika öğrencisi, İngiliz Anayasası’nı öteki kuruluşların bir benzeri olarak düşünmeye devam etmektedir; bu nedenle onu, gizemli bir şekilde gizli bir kuruluş olarak betimleme eğilimi gösterecektir. Yine John Doe, Ortalama Vergi Yükümlüsünü, sıradan bir yurttaş gibi düşünmeye devam etmektedir. Bu nedenle onu, her yerde olan ancak hiç bir yerde bulunamayan bir hayalet gibi, adeta cisimsiz biri olarak düşünmeye devam edecektir.

Benim yıkıcı amacım, çifte yaşam öyküsünün kaynağını, böyle kökten kategori yanlışlıklarının oluşturduğunu göstermektedir. Bir bireyin, bir makinenin içine, gizemli bir biçimde yerleşmiş bir hayalet olarak sunulması, işte böyle bir kanıtlanmadan türemektedir. Eğer bu çıkarım doğru kabul edilirse, bir bireyin düşünmesi, duygulanması ve amaçlı eylemleri, sadece

luzik, kimya ve fizyolojinin terimleri içinde kalarak betimlenemeyecektir. Bundan dolayı onlar, ikinci nüsha deyimlerle benimsenmelidirler. Eğer insan bedeni karmaşık-yapıda-düzenlenmiş bir bütün ise, aynı şekilde insan zihni de bir başka karmaşık-yapıda-düzenlenmiş bir bütün olmalıdır. Sadece her birisi farklı çeşitten bir maddeden ve farklı bir yapıda oluşmuştur ve yine maddenin herhangi bir çeşidi gibi, insan bedeni de bir nedenler ve etkiler alanıdır. Aynı şekilde zihin de bir başka nedenler ve etkiler alanı olmalıdır; bunlar (Tanrı esirgesin) mekanik nedenler ve etkiler olamazlar.

3. KATEGORİ YANLIŞLIĞININ KAYNAĞI

Descartesçi kategori-yanlışığı olarak kanıtlamaya çalışacağım şeyin başlıca ussalcı kaynaklarından birisi şu şekilde açıklanabilir: Galileo kendi bilimsel keşif yöntemlerinin, uzaydaki tüm varlıkları içine alan mekanik bir öğreti sağlamaya uygun olduğunu gösterince, Descartes kendisini çatışan iki güdünün etkisi altında buldu. Bilimsel yanı da ağır basan bir kişi olarak, mekanikğin açıklamalarını onaylamamak elinden gelmezdi, ama dinsel ve ahlaksal yönleri de güçlü bir kişi olarak Hobbes'un yaptığı gibi, büyük bir cesaret gerektiren "insan doğası bir saatin çalışmasından salt bir karmaşıklık derecesi ile ayrılır," yargısını da rahatça öne süremiyordu. Zihinsel olan mekanik olanın sadece bir türü olamazdı.

O ve onu izleyen filozoflar doğal olarak ama hatalı bir şekilde kendilerini şöyle bir kaçış yolunda buldular. Mademki zihinsel davranış sözcükleri, mekanik süreçlerin ortaya çıkışını anlatmak için kullanılamazlar; şu halde onlar mekanik-olmayan süreçlerin varlığını ifade etmek için oluşturulmuş olmalılar; çünkü mekanik yasalar uzaydaki devinimleri, uzaydaki daha başka devinimlerin etkileri olarak açıklar. Öteki yasalar da zihinlerin uzaysal olmayan bazı çalışmalarını, yine zihinlerin uzaysal olmayan öteki çalışmalarının etkileri olarak açıklama-

lıdır. Zeki olarak betimlediğimiz insan davranışları ile zeki olmayan biçiminde betimlediğimiz insan davranışları arasındaki fark, onların nedenleri arasındaki bir fark olmalıdır; böylece insanın kol ve bacaklarının bazı devinimleri mekanik nedenlerin etkileri olurken; bazıları ise mekanik-olmayan nedenlerin etkileri olmalıdır; bazıları madde parçacıklarının devinimlerinden ortaya çıkarken, bazıları zihnin çalışmalarından oluşmaktadır.

Fiziksel ve zihinsel arasındaki farklar, böylece “şey”, “madde”, “sıfat”, “süreç”, “değişme”, “neden ve etki” kategorilerinin bilinen çatıları içindeki değişiklikler olarak gösterildi. Zihinler, “şey”dirler ama bedenlerden farklı türden şeydirler; zihinsel süreçler “neden ve etkidirler” ama bedensel devinimlerden farklı çeşitten neden ve etkidirler ve bu şekilde devam eder. Yabancınnın Üniversiteyi, bir koleje kısmen benzeyen ama ondan oldukça da farklı fazladan bir bina olarak düşünmesi gibi, mekanizmi yadsıyanlar da zihinleri makinelere benzeyen ancak dikkate değer bir şekilde onlardan farklı olan nedensel süreçlerin ekstra merkezleri olarak sundular. Onların kuramı para-mekanik bir varsayım olarak ortaya çıktı.

Öğretinin kalbini oluşturan bu iddiadan, zihinlerin bedeni nasıl etkilediğini ve ondan nasıl etkilendiğini açıklama işinin, büyük kuramsal bir güçlük olarak karşımıza çıktığını, daha işin başında olgusal olarak göstermek mümkündür. İstemek gibi zihinsel bir süreç, nasıl olur da, dilin devinimleri gibi uzaysal devinimlere yol açabilir? Optik sinirdeki fiziksel bir değişimin etkileri arasında ışık dalgalanması şeklinde bir zihinsel algı nasıl yer alabilir? Bu can sıkıcı bilmece, Descartes’ın kendi zihin öğretisini dosdoğru iteklediği mantıksal bir bataklık olarak karşımıza çıkar. Bu onun ve Galileo’nun kendi mekanizmlerini kurdukları benin-aynılığı bataklığıdır. Yine de farkında olmaksızın mekaniğin gramerine sarılarak, tümüyle tersyüz edilmiş bir sözlük içinde zihinleri betimlemekle felaketi önlemeye çalışmıştır. Zihnin çalışmaları bedenler için ve-

rilen özel betimlemelerin salt olumsuzları ile betimlenmelidir; onlar uzayda değildir; onlar uzaysal yer değiştirmeler değildir; onlar maddenin değişimleri değildir, onlara dış-gözlemle ulaşamaz. Onlar işleyen saatin vuruşları değildir; onlar tam da saat-işleyişi-olmayanın vuruşlarıdır.

Bu sunuluş şekliyle, zihinler sadece makinelere koşulmuş hayaletler değil, kendileri de hayaletimsi makinelerdir. İnsan bedeni bir motor olmasına karşın hiç de sıradan bir motor değildir. Çünkü onun içinde onun bazı çalışmalarını yöneten, başka bir motor vardır. Bu içsel yönetici motor, son derece özel türden bir motordur. O görülemez, işitilemez, hiçbir şekle ve ağırlığa sahip değildir. Onun devinimleri ve uyduğu yasalar, sıradan motor mühendisleri tarafından bilinemez.

Böylece ikinci büyük bilmece ahlak alanında kendini gösterir. Kurama göre mademki zihinler de bedenlerin bulunduğu aynı kategoriye aittirler ve mademki bedenler mekanik yasalar tarafından sıkı bir şekilde yönetilmektedir pek çok kuramcıya göre bundan çıkan sonuç şudur: Zihinler de benzer şekilde mekanik-olmayan yasalar tarafından yine sıkı bir şekilde yönetilmekte olmalıdırlar. Fiziksel dünya belirlenmiş bir sistemdir. Böylece zihinsel dünya da belirlenmiş bir dizge olmalıdır. Bedenler maruz kaldıkları değişimleri değiştiremezler; böylece zihinler de kendileri için belirlenmiş olan değişimler çizgisini değiştiremezler. Bundan dolayı, “sorumluluk”, “seçim”, “erdem” ve “erdemsizlik” kavramları uzlaşmacı bir çözüm bulunmadıkça uygulanamaz kavramlar olarak kalacaktır; ancak uzlaşmacı çözüm, fiziksel süreçleri yöneten yasalara benzemeksizin zihinsel süreçleri yöneten yasaların, katı yasalar olmaktan çok, uygun-olma sıfatını taşıyan yasalar olduğu söylenerek sağlanabilir. Şu halde istencin özgürlüğü sorunu, zihinlerin, mekanistik kategorilerden türetilen terimlerle betimlenmesi gerektiği varsayımı ile “daha üst düzeyden insan davranışı mekanik davranışın bir parçası olamaz” şeklindeki bilginin nasıl uzlaştırılacağı sorunudur.

Argümanın tümüyle bozuk-kurgulu olduğuna dikkat edilmiş olması, tarihsel bir merak oluşturmaktadır. Herhangi bir akli başında insanın ussal ve ussal-olmayan konuşmalar ya da amaçlı ve otomatik davranışlar arasındaki farkların zaten ayırtında olduğunu bazı kuramcılar haklı olarak dile getirmiştir. Aksi takdirde geride mekanizmden kurtarılacak hiçbir şey kalmazdı. Çünkü verilen açıklama, bir kişinin, ilkece, öteki bedenlerden yayılan ussal ve ussal-olmayan söz söylemeler arasındaki farkı asla bilemeyeceğini varsaymaktadır. Çünkü o, bir kişinin bazı konuşmalarının, öngörölmüş, maddesel olmayan nedenlerine hiçbir şekilde giriş yapamaz. Kendi kendisinin kuşkulu örneğini bir tarafa bırakacak olursak, o, hiçbir şekilde bir insan ile bir robot arasındaki farkı ortaya koyamayacaktır. Örneğin şu da kabul edilebilir: Geri zekâlı ya da akıl hastası olarak sınıflanan kişilerin içsel yaşamlarının da tıpkı akıllı olarak sınıflanan kişilerininki gibi olması pekâlâ mümkündür. Belki sadece onların dışa yansıyan davranışları düş kırıklığı yaratmaktadır. Yani belki geri zekâlilar gerçekten geri zekâlı değil, akıl hastaları da gerçekten akıl hastası değildir. Belki de akli başında diye sınıflanan kişilerden bazıları gerçekte geri zekâlıdır. Öğretiye göre dış gözlemciler başkalarının açık davranışlarıyla ile onların zihinsel güç ve süreçleri arasında nasıl bir bağlantı kuracaklarını asla bilemezler ve böylece kendilerinin zihinsel davranış kavramlarını, öteki insanlara uygulamalarının, doğru mu yoksa yanlış mı olup olmadığını da bilemezler, hatta akla yatkın bir sanıda bile bulunamazlar. O zaman bir kişinin akli başındalığını ya da mantıksal değişmezliğini o kişinin kendi kendisi için bile ilan etmesi, tehlikeli ve hatta olanaksız olurdu, çünkü kendi edimlerini öteki insanlarınkilerle karşılaştırmaktan alıkonmuş durumdadır. Kısaca bizim insanları ve onların edimlerini zeki, sakınlı, erdemli ya da aptal, ikiyüzlü ve korkak gibi nitelermelerimiz asla yapılmamalıdır. O zaman da böyle tanı koymalara bir temel sağlamak için, özel bir nedensel varsayım oluşturma sorunu hiçbir şekilde gündeme

gelmemelidir. “İnsanlar makinelerden nasıl ayrılır?” sorusu bu yeni nedensel varsayım öne sürülmeden önce ortaya konmuştur ve buna bağlı olarak insanlar zihinsel davranış kavramlarının nasıl uygulanacağını zaten biliyordu. Bundan dolayı, bu nedensel varsayım, bu uygulamalarda kullanılan ölçütün kaynağı olamazdı. Üstelik elimizde bulunan bu ölçütleri herhangi bir derecede geliştirecek nedensel bir varsayım da sağlayamazdı. Biz her şeye karşın, iyi aritmetiği kötüsünden, politik davranışı apolitik olandan, verimli imgeleri verimsiz olanlarından ayırabiliyoruz. Descartes'ın kendisi de, bu ölçütlerin uygulanabilirliğinin mekanik nedensellik ilkesi ile nasıl uyduğunu irdelenmeden önce de sonra da bu tür durumları ayırt edebiliyordu.

Descartes sorusunun mantığında hataya düşmüştü: “Hangi ölçütle zeki davranış zeki-olmayandan olgusal olarak ayırt edilebilir?” sorusunu sormak yerine, “var olan şu mekanik nedensellik ilkesi, bize zeki davranış ile zeki-olmayan davranış arasındaki ayrımı söyleyemez, o zaman daha başka hangi nedensel ilke bize bu ayrımı sağlayabilir?” diye sormuştur. O, sorunu mekanik bir sorun olarak değil, mekaniğin kopyası bir sorun olarak algılamış ve ona göre kotarmıştır. Doğallıkla bu sorunun çözümü içinde rol üstlenmek de, sık sık olduğu gibi yine psikolojiye düşmüştür.

İki terim aynı kategoriye ait oldukları zaman onları birlikte evetleme önermeleri içinde ele almak uygun olur. Sözelimi bir müşteri bir sol-el eldiveni ve bir sağ-el eldiveni satın aldığını söyleyebilir ama bir sol-el eldiveni, bir sağ-el eldiveni ve bir çift eldiven satın aldığını söyleyemez. “O eve sel gibi gözyaşları ve tahtırevan içinde geldi” ifadesi ayrı tipten terimlerin birlikte evetlemesinin saçmalığı üzerine kurulmuş, iyi bilinen bir şakadır. Bu birlikte-evetlemenin şu anlatımı da aynı şekilde gülünçtür. “O, eve ya sel gibi gözyaşları içinde ya da tahtırevan içinde geldi.” İşte Makinedeki Hayalet Kuramı da aynı yanlışlığı yapmaktadır. O hem bedenlerin hem de zihinlerin

var olduğunu öne sürer; yani fiziksel süreçler var olur ve zihinsel süreçler var olur. Bedensel devinimlerin mekanik nedenleri vardır ve zihinsel nedenleri vardır. Bu ve öteki analogik birlikte evetlemelerin saçma olduğunu kanıtlamaya çalışacağım. Ama kanıtlamanın, haklı olarak, birlikte evetlenen önermelerin her birinin kendilerinin de saçma olduğunu, kanıtlamayaacağına da dikkat edilmelidir. Örneğin zihinsel süreçlerin uyguladığını yadsımayacağım. Bölme işlemi yapmak zihinsel bir süreçtir ve şaka yapmak da... Ama “zihinsel süreçlerin olgulaşması” deyiminin “fiziksel süreçlerin olgulaşması” ile aynı türden bir şey olduğunu da söylemeyeceğim. İşte bundan dolayı bu ikisini birleştirmek ya da ayırmak hiçbir anlam taşımaz.

Eğer benim kanıtlamam başarılı olursa bunu bazı ilginç sonuçlar izleyecektir. İlk Zihin ile Madde arasındaki şu kutsanmış karşıtlık ortadan kalkacaktır. Ama bu yine, her ikisi de eşit düzeyde kutsanmış olan, ya zihnin madde tarafından özümsemesi, ya da maddenin zihin tarafından özümsemesi şeklinde değil, oldukça farklı bir biçimde olacaktır. Tıpkı “onun eve sel gibi gözyaşları içinde gelmesi” ve “onun eve tahtırevan içinde gelmesi” ifadelerinin karşıtlığında olduğu gibi, bu ikisinin aralarındaki görünen zıtlığın da gereksiz ya da uygunsuz olduğu gösterilecektir. Zihin ve madde arasında kutupsal bir karşıtlığın bulunduğu inancı, onların aynı mantıksal kategorinin terimleri olduğu inancıdır.

Ayrıca hem idealizmin, hem de materyalizmin gene uygun bir şekilde sorulmayan bir sorunun yanıtları olduğu da gösterilmeye çalışılacaktır. Maddesel dünyanın zihinsel durum ve süreçlere “indirgenmesi” ve yine zihinsel durum ve süreçlerin, fiziksel durum ve süreçlere “indirgenmesi”, “ya zihinler vardır ya da bedenler vardır (ama ikisi birden olamaz)” ayrık önermesinin geçerliliğini öngörmekten kaynaklanmaktadır. Tıpkı şu ifade olduğu gibi, “O ya bir sol-el ve sağ-el eldivenleri aldı ya da bir çift eldiven aldı (ama ikisi birden doğru olamaz)”.

Anlatımın mantıksal bir tonunda zihinlerin var olduğunu söylemek, başka bir mantıksal tonunda da bedenlerin var olduğunu söylemek gerçekten uygun olur. Ama bu anlatımlar, varlığın iki farklı türünü dile getirmiş olmaz. Çünkü varlık “renkli” ya da “cinsiyetli” gibi genel bir terim değildir. Bunlar varoluşun iki farklı algısını dile getirirler; tıpkı “yükselmek” teriminin “metcezir yükseliyor”, “umutlar yükseliyor”, “ortalama insan ömrü yükseliyor” ifadelerinde farklı anlamlar taşıması gibi. Bir adam şu anda üç şeyin yükseldiğini –yani metcezir, umutlar ve ortalama insan ömrü– söylerse çok kötü bir şaka yapıyor olarak düşünülebilir. Yine “asal sayılar ve çarşambalar ve sıradan fikirler ve donanmalar vardır” diyerek iyi ya da kötü bir şaka yapılabilir; aynı şekilde “zihinlerin ve bedenlerin var olduğu” söylenerek de yapılabilir. Bundan sonraki bölümlerde, resmi öğretinin, kendisinden çıkan sonuçların mantıksal olarak anlamsız olduğunu göstermek suretiyle, pek çok kategori yanlışlığı üzerine oturtulmuş olduğunu kanıtlamaya çalışacağım. Bu anlamsızlıkların sergilenmesi, zihinsel davranış kavramlarının doğru mantığının su yüzüne çıkarılmasında yapıcı bir etki sağlayacaktır.

4. TARİHSEL NOT

Resmi öğretinin salt Descartes'ın kuramlarından türediğini ve hatta on yedinci yüzyıl mekaniğinin sonuçlarıyla ilgili çok daha yaygın bir endişeden kaynaklandığını söylemek doğru olmaz. Skolâstik ve Reformasyon teolojisi, çağın sıradan insanları, filozofları ve rahipleri kadar, bilim adamlarının da beynini yıkamıştı. Stoik-Augustinusçu istenç öğretileri, Kalvenist günah ve inayet kuramlarında içerilmeye devam ediyordu; usun Platoncu ve Aristotelesçi öğretileri, Ortodoksçu ruhun ölümsüzlüğü kuramlarını şekillendirmişti. Descartes, ruhun zaten süregelen teolojik kuramlarını Galileocu yeni anlatım biçimi içinde yeniden dizgeleştiriyordu. Teologların öne sürdüğü bi-

lincin mahremiyeti, filozofların iddia atığı bilincin mahremiyetine dönüştü. Böylece ilahi takdir umacısı, belirlenimcilik umacısı olarak yeniden ortaya çıktı.

Yine iki dünya söylencesinin kuramsal olarak iyi olmadığını söylemek de doğru olmaz. Söylenceler sık sık onlar henüz yeni iken, pek çok kuramsal iyi'ye büyük ölçüde hizmet ederler. Para-mekanik söylenceler tarafından yapılan bir iyilik, o sırada süregelen para-politik söylenceleri kısmen emekliye ayırmış olmasıdır. Zihinler ve onların yetileri, politik yöneticiler ve onların yardımcıları benzetmeleriyle öteden beri betimlenegelmiştir. Bunun için yönetmek, itaat etmek, birlikte çalışmak ve başkaldırmak gibi terimler kullanılmıştır. Onlar etik ve bazı bilgibilimsel tartışmalarda yaşamıştır ve hâlâ da yaşamaya devam etmektedir. Fizikte gizli güçlerin yeni söylencesi son nedenlerin eski söylencesi üstünde bilimsel bir gelişme teşkil ederken, aynı şekilde antropolojik ve psikolojik kuramda gizli edimlerin, itilimlerin ve uyarıcıların yeni söylencesi de, saygıların, emretmelerin ve itaatsizliklerin eski söylencesi üstünde yeni bir gelişme olarak yer aldı.